

держави, можна стверджувати, що не існують самодостатні нації, бо наявність таких утворень виключала б потребу і доцільність існування нації як такої. Отже, як підсумок, можна назвати основні точки перетину глобалізації й націєтворчих процесів з важливим компонентом мовного питання.

Оскільки найважливішою функцією мови є комунікативна функція, цей елемент наводиться першим. Глобалізація від самого початку стимулювалася швидкістю комунікації, тож варто звернути увагу, що саме фактор мови комунікації є визначальним чинником для самого процесу. Без сумніву, найкориснішою для самої України була б ситуація уніфікації мови комунікації на всіх щаблях існування країни – від сфери науки, освіти й влади аж до мас-медіа. Хибною є думка, що переведення всіх сфер українського життя на російську мову або російсько-українську двомовність покращило б рівень та якість комунікації. Навпаки, легалізована двомовність запровадила б ще більший хаос у комунікативному просторі, що згодом призвело б, найвірогідніше, до переходу в єдиний російськомовний комунікативний простір за білоруським сценарієм. Проте цей уявно уніфікований простір насправді був би продовженням хаосу, бо на російську (чужу) мову треба було б перекласти всю логіку української комунікації, з її ментально-культурним, етнонаціональним та геополітичним нашаруваннями.

Описаний вище процес здається неможливим до виконання, бо кожна нація має свій, неповторний спосіб комунікації, що можна побачити хоча б на прикладі південно-американських країн, в кожній з яких завезена іспанська мова має свій національний колорит. Швидше за все і в Україні переведення комунікації на російську мову було б насправді нікому не потрібним, важким і тривалим процесом винаходження «російської української» – сумнівним місцевцем заради мистецтва.

Другий чинник – це інформація. Часто можна почути в Україні, що перехід на російську мову (особливо при спілкуванні з іноземцями) спричинений прагненням чітко й достеменно поінформувати людину, яка точно не може знати української. Цікаво, що цих же людей не дивують реалії перебування на виїзді у Франції, Німеччині чи Польщі (польською мовою точно спілкуються лише поляки і невелике гроно іноземців), де всі говорять національною й ніхто не збирається переходити на «загальнозрозумілу» задля

покращення якості передачі інформації. Варто усвідомити, що найповнішу інформацію про дану країну ми можемо повсюди отримати або мовою цієї країни, або в перекладі на іноземну (як правило, окраяному і словненому помилко). Кожна перекладена інформація відмежовує її зміст від об'єкта, тому варто якомога частіше говорити про українське – українською, адже згаданий іншомовний диспутант знає, де перебуває й рахується (зазвичай) з тим, що до нього звертатимуться по-українськи.

Третій фактор – це дескрипція. У глобалізованому світі саме сприйняття (також за мовною ознакою) визначає приписування до окремого простору (нації, держави, культурно-світоглядного кола). Російська мова за визначенням чинної влади Російської Федерації належить (як і вся країна) до євразійського простору, до якого територія України приписувалася через історичне минуле (Російська імперія, СРСР), але до якого сама Україна за ментальним, світоглядним і географічним визначенням ніколи не належала. Все вказує на те, що так і залишиться.

1. Брацкі А. Сучасна мовна політика – польський досвід у слов'янському вимірі / Артур Брацкі // «Київські полоністичні студії». – Т. XXII. – Київ: Кафедра, 2013. – С. 436–439.
2. Масенко Л. Т. Мова і політика. Вид. 2-ге доп. / Лариса Терентіївна Масенко. – Київ: Соняшник, 2004. – 120 с.
3. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Лариса Терентіївна Масенко. – Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – 164 с.
4. Радевич-Винницький Я. К. Україна: від мови до нації / Ярослав Костянтинович Радевич-Винницький. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1997. – 360 с.
5. Радевич-Винницький Я. К. Двомовність в Україні: теорія, історія, мововживання: Монографія / Ярослав Костянтинович Радевич-Винницький. – Київ; Дрогобич: Посвіт, 2011. – 592 с.
6. Руда О. Батьки й діти: стратегії і тактики в міжпоколінній комунікації / Олена Руда // «Мова і суспільство». – Вип. 2. – 2011. – С. 151–156.
7. Bokszański Z. Tożsamość grup etnicznych a język w społeczeństwach wielokulturowych / Zbigniew Bokszański // Tożsamość a język w perspektywie slawistycznej / Red. St. Gajda. – Opole: Wydawnictwo UO, 2008. – S. 21–33.
8. Gajda S. Słowiańskie dyskursy tożsamościowe / Stanisław Gajda // Tożsamość a język w perspektywie slawistycznej / Red. St. Gajda. – Opole: Wydawnictwo UO, 2008. – S. 7–17.
9. Lubaś W. Polityka językowa / Władysław Lubaś // Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. Cz. 4 / Red. St. Gajda. – Opole: Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2009. – 560 s.
10. Szmyd J. Tożsamość a globalizacja / Jan Szmyd. – Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM, 2006. – 279 s.

УДК 94(477).161.2:316.73.32

Тетяна Воропаєва

Світове українство крізь призму цивілізаційної ідентичності

У статті аналізується становлення і розвиток цивілізаційної ідентичності громадян України та представників східної і західної діаспори. Розглядається також цивілізаційний розвиток українського народу.

Ключові слова: цивілізаційний розвиток, цивілізаційна ідентичність, український народ, Європейська цивілізація.

The article analyzes the formation and development of civilization identity of citizens of Ukraine and representatives of eastern and western diaspora. The civilization development of the Ukrainian people is also considered.

Keywords: Civilization Development, Civilization Identity, Ukrainian People, European Civilization.

В умовах глобалізації проблема цивілізаційної ідентичності спільнот та індивідів є однією з основних наукових проблем. Видатний британський соціолог З. Бауман слушно зауважив, що «вражаюче зростання інтересу до “обговорення ідентичності” може сказати більше про нинішній стан людського суспільства, ніж відомі концептуальні та аналітичні результати його осмислення» [1, с. 176]. У глобалізованому

світі ідентичність стає домінуючим дискурсом і науки, і повсякденного життя, адже глобалізація здійснює кардинальний вплив на духовну сферу будь-якого суспільства, деформуючи традиційні системи цінностей і трансформуючи колективні ідентичності. При цьому ідентичність, як підкреслив З. Бауман, виступає своєрідною «призмою», через яку розглядаються, оцінюються і вивчаються багато важливих

рис сучасного життя. В таких умовах особливо цікавою є проблема формування й трансформації цивілізаційної ідентичності громадян України.

Наше багаторічне дослідження цивілізаційної ідентичності громадян України враховує концептуальні положення багатьох відомих вчених. Одним з перших питання про цивілізаційну ідентичність поставив С. Гантінгтон, який у своїй роботі «Зіткнення цивілізацій?» (1993) [15] актуалізував цю проблематику. Він підкреслив, що громадяни європейських країн мають спільні культурні характеристики, які відрізняють їх від представників китайського чи арабського світу. Ці цивілізаційні відмінності формуються завдяки наявності спільних рис, таких, як мова, історія, релігія, звичаї, інститути, а також завдяки суб'єктивній самоідентифікації людей [14, с. 34; 15, с. 136]. На думку С. Гантінгтона, в 1990-ті роки відбувся глобальний спалах кризи ідентичності. У цій кризовій ситуації опинилося багато країн, де актуалізувалися питання: «Хто ми такі?», «Звідки ми?», «Хто не з нами?» [15, с. 136]. У XXI ст. цивілізаційні фактори відіграють все більш помітну роль у формуванні світової політики та економіки.

С. Гантінгтон наголошував, що цивілізації об'єднують не тільки різноманітні об'єктивні чинники, але й *суб'єктивна самоідентифікація людей*. При цьому він зазначав, що люди можуть переосмислювати свою цивілізаційну ідентичність, адже *контури й кордони цивілізацій можуть з часом змінюватися*. Сучасні лімологічні дослідження (проведені у рамках історичної, географічної та політичної лімології) свідчать про тісний зв'язок між *уявленнями людей про кордони* (локальні, регіональні, етнічні, державні, цивілізаційні) та *рівнем розвитку відповідної ідентичності* (територіальної, етнічної, громадянської, цивілізаційної тощо). При цьому існують *різні моделі взаємозв'язків* між уявленнями людей про кордони та якістю їхньої колективної ідентичності. Різні підходи до вивчення впливу уявлень людей про кордони на їхню локальну, регіональну, етнічну, національну, громадянсько-політичну та цивілізаційну ідентичність розробляють А. Паасі (Фінляндія), Т. Лунден (Швеція), Дж. Локлін (США), Д. Ньюмен (Ізраїль), П. Тейлор, Дж. Уотерберрі, Дж. Екклсон (Великобританія) та інші.

Таким чином, одним з головних елементів цивілізаційної або громадянсько-політичної ідентичності є певні *географічні кордони*. Із цього випливає проста формула: якщо немає стабільної цивілізаційної або громадянсько-політичної ідентичності, немає і стійких кордонів, стабільної території, стабільної держави, цивілізації чи іншої соціально-історичної (соціокультурної чи політичної) одиниці в цілому. Отже, кордони і межі спочатку створюються в соціальних уявленнях людей, а вже потім позначаються на географічних картах. При цьому *прикордонний простір (фронтір)* – це соціально-географічна зона, у межах якої найбільш інтенсивно взаємодіють економічні, культурні, правові, політичні й геополітичні системи сусідніх країн, народів, держав, цивілізацій та зіштовхуються їхні інтереси [2, с. 119–126; 9, с. 142–153]. Сучасна лімологія стверджує, що *прикордонний простір може охоплювати не тільки зону, прилеглу до кордону* (етнічного, державного, цивілізаційного), а й *внутрішні райони* країни, які (завдяки своєму *якісному етнічному й епонімічному «навантаженню»*) стали *системо- і смислоутворюючою* територією для певної держави. Для України таким *прикордонним і одночасно «внутрішнім» простором* (з функціями *системо- і смислоутворення*) стала територія Київщини, Переяславщини і Чернігівщини, з якої, власне, і *поширились назви «Русь» та «Україна»*. Окрім цього, саме

з цієї території практично збігається простір так званої *«внутрішньої Русі»*. При цьому необхідно наголосити, що *основною геополітичною орієнтацією як держави «Руська земля», так і держави Україна завжди була Європейська*.

У наш час науковці виділяють держави, *географічно розташовані в Європі* (до яких, безперечно, належить Україна), і *трансконтинентальні держави*, менша частина територій яких знаходиться на теренах Європи, а більша частина – на теренах Азії (наприклад, Росія і Туреччина). Отже, на сході Україна межує з європейською територією РФ як трансконтинентальної держави, а на півдні (морський кордон) – з азійською територією Туреччини як трансконтинентальної держави.

Відомо, що М. Грушевський, О. Потебня, О. Субтельний, П. Толочко, В. Ніконов, Ю. Карпенко та інші автори й дослідники вважають, що назва «Україна» є семантично близькою до поняття «погранична територія». При цьому канадський професор О. Субтельний уточнює, що Україна – це «земля, що лежить скраю», але не Росії, а Європи; що це влучна назва для країни, розташованої на південно-східному пограниччі Європи, на порозі Азії, по окраїнах Середземноморського світу, з обох боків колись важливого кордону між лісом, де ховалися від небезпеки, і відкритим степом [13]. Подібні уявлення досить потужно *впливають на формування цивілізаційної ідентичності громадян України*.

Націєзація українського етносу та боротьба українського народу (разом з діаспорою) за свою суб'єктність і відновлення незалежної суверенної Української держави стали основними чинниками, які сприяли *утвердженню українства як світового феномена*, обумовлюючи тим самим і процес формування європейської цивілізаційної ідентичності громадян України.

Відомо, що ідентифікаційна проблематика була актуалізована в ХХ ст., різні аспекти даної проблеми досліджувалися в рамках психології, соціології, філософії, історії, етнології, політології, антропології, педагогіки і т. д. Перші концепції ідентичності були представлені у працях З. Фройда, Е. Еріксона, К.-Г. Юнга, Г. Теджфела, Дж. Тернера та інших вчених. Нові підходи до вивчення ідентичності з різних теоретико-методологічних позицій репрезентували Х. Абельс, М. Барретт, Ф. Барт, З. Бауман, П. Бергер, П. Бурдьє, А. Ватерман, Б. Геральд, В. Дуаз, Дж. Колеман, Г. Кон, В. Коннор, Ж. Лакан, Т. Лукман, Г. Люббе, Дж. Марсія, Д. Маттесон, Дж. Мід, М. Мід, С. Московічі, Т. Парсонс, Е. Сміт, П. Сорокін, С. Страйкер, Ч. Тейлор, Е. Фромм, Ю. Хабермас, С. Хантінгтон, К. Хорні, В. Хесле, А. Шюц та ін.). Відомі російські й українські вчені (Г. Андреева, Е. Арутюнова, Ю. Арутюнян, А. Асмолов, А. Бороноев, Ю. Бромлей, Є. Галкіна, П. Гнатенко, Я. Грицак, М. Губогло, Л. Дробіжева, А. Здравомислов, Н. Іванова, Л. Іонін, К. Касьянова, І. Кон, Н. Корж, Н. Лебедєва, Л. Науменко, М. Обушний, В. Павленко, С. Рижова, Н. Рябчук, С. Савоскул, Г. Солдатова, Т. Стефаненко, В. Тишков, В. Хотинець, С. Чешко, Н. Шульга, В. Ядов та ін.) вивчали етнічну, релігійну, регіональну, громадянську та національну ідентичність.

Оскільки більшість сучасних дослідників вважають, що ідентичність є результатом процесу ідентифікації (що розглядається як процес співвіднесення, уподібнення, ототожнення себе чи своєї референтної групи з ким-небудь або чим-небудь), то цей феномен необхідно розглядати як *динамічну структуру, яка розвивається упродовж усього людського життя, причому її розвиток є нелінійним і нерівномірним*, може розгортатися як у прогресивному, так і у регресивному напрямі, проходячи етапи подолання криз

ідентичності [3; 4; 5; 6; 7]. Отже, ідентифікація повинна розглядатися як процес, включений у цілісну життєдіяльність суб'єкта; нерозривно пов'язаний з когнітивною, емоційною і поведінковою сферою особистості; обумовлений її потребами, мотивами, цілями і установками; опосередкований знаково-символічними, ідейно-образними та ціннісно-смісловими системами культури. При цьому самоідентифікація здійснюється на основі вікових, ґендерних, етнокультурних, національних, релігійних, професійних, цивілізаційних та інших параметрів.

Для України особливо важливим є процес формування європейської цивілізаційної ідентичності громадян. У цьому плані досить продуктивним є поєднання теоретичних підходів і досягнень українознавства, соціальної філософії, соціальної психології та цивіліології. *Цивілізаційна ідентичність* – це результат самоотождення суб'єктів (як індивідуальних, так і колективних) з тією чи іншою цивілізаційною спільнотою, представниками якої дані суб'єкти вважають себе. Звичайно, цивілізаційна ідентичність практично не усвідомлюється людьми у їхньому повсякденному житті. Вона актуалізується переважно тоді, коли суб'єкт зустрічається з представниками іншої цивілізації або ж у тих випадках, коли виникає необхідність осмислення цивілізаційної ролі та місії власної країни.

Ми вивчали цивілізаційну ідентичність як представників *вітчизняного українства*, так і представників *зарубіжного українства* (зокрема, східної та західної діаспори). Відомо, що *українство* – це збірне поняття, що охоплює і етнічних, і політичних українців (які можуть мати й іншоетнічне походження), а також вихідців з України, мігрантів та представників української діаспори. Системотворчим фактором буття українства як великої соціальної групи є *українськість* у її етнічній, культурно-мистецькій, громадянсько-політичній та інших формах. Отже, під поняттям «українство» розуміються «українці не лише як автохтонний етнос, що обіймає певні терени від найдавніших часів до сьогодні, а і як світовий феномен (включаючи українців, що проживають у понад 60 країнах світу і не втратили своєї національно-культурної ідентичності)» [11, с. 10; 12, с. 45–46]. Таким чином, українство (категорію «*українство*» ми вважаємо міждисциплінарною і досліджуємо її в системній єдності з категорією «*українськість*»), як *загальноцивілізаційний феномен*, у своєму розвитку пройшло *кілька етапів етнонаціонального розвитку*: 1) становлення *протоукраїнського* етнокультурного ядра на основі взаємодії племен склавинів та антів; 2) постання *праукраїнських* племен; 3) становлення *українського етносу*; 4) становлення *української етнічної нації*; 5) утворення *діаспоральних спільнот* поза межами України; 6) формування *української політичної нації*; 7) кристалізація *українства як світової макроспільноти* (куди входять як етнічні, так і політичні українці (що репрезентують сучасну повномасштабну українську націю, визнану такою міжнародними експертами ще у 1981 р.), а також вихідці з України, мігранти й представники української діаспори). *Основними критеріями*, які дозволяють *виокремити українство серед інших макроспільнот*, є збереження його представниками власної українськості та національно-культурної ідентичності, наявність помітного (або хоча б мінімального) внеску в розбудову України й модерної української нації, різнопланові позитивні взаємозв'язки з Україною (як територією, країною і державою), українським народом і українською культурою та поєднання власної долі з долею України (специфіка таких зв'язків, власне, й обумовлює *характер ставлення*

конкретної особи до України, її *співпричетність* або *відчуженість* тощо). Ці критерії дозволяють вважати представниками українства людей іншого (неукраїнського) етнічного походження [10; 11]. Звичайно, сучасне українство засвоїло величезні культурні здобутки давньої людності українських земель, оскільки цивілізаційний розвиток на теренах України почався задовго до постання і утвердження світового українства. Але, разом з цим, українство необхідно розглядати і як певну «цивіліобудівну» спільноту, представники якої зробили помітний внесок у розвиток європейської та світової цивілізації.

Процес *формування і трансформації цивілізаційної ідентичності українства* досліджувався українознавцями КНУ імені Тараса Шевченка упродовж 1991–2014 рр. в рамках кількох наукових проектів Центру українознавства філософського факультету (до вересня 2000 р. цей проект виконувався у відділі етнології Інституту українознавства КНУ імені Тараса Шевченка), в яких активну участь брали студенти й аспіранти 3-х університетів міста Києва* (в тому числі студенти й аспіранти факультетів психології, соціології, філософського, геологічного та механіко-математичного факультетів КНУ імені Тараса Шевченка) «Українська національна ідея: теоретико-емпіричні аспекти»; «Соціально-психологічні та регіональні аспекти формування національної самосвідомості громадян України як чинника державотворення»; «Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти»; «Трансформація базових цінностей українського народу», «Український костюм у часі і просторі», «Проблеми національної ідентичності в Росії і в Україні в умовах глобалізації», «Трансформація етнічної ідентичності в Росії і в Україні в постсоветський період»; «Становлення та розвиток цивілізаційної ідентичності громадян України» [3; 6; 8; 19; 20] та ін.). Ці проекти фінансувалися Фондом «Відродження», Міністерством України у справах науки і технологій, Фондом ім. Фрідріха Еберта, Фондом фундаментальних досліджень Міністерства освіти і науки, Російським Гуманітарним науковим Фондом, а також Асоціацією українських банків.

Для вивчення трансформації різних видів колективної ідентичності ми використовували методику М. Куна – Т. Макпартленда «Хто Я?», адаптований Опитувальник колективної ідентичності (Р. Лухтанен, Дж. Крокер), адаптовану методику «Шкала вимірювання ідентичності» М. Синерелли та інші методи. Надійність результатів проведеного дослідження забезпечувалась методологічним обґрунтуванням його висхідних позицій; використанням сукупності діагностичних методик, адекватних меті й завданням дослідження; поєднанням кількісного та якісного аналізу емпіричних даних; використанням методів математичної статистики із застосуванням сучасних програм обробки даних, репрезентативністю вибірки. Опитування проводилися в усіх областях України методом індивідуального інтерв'ю за місцем проживання. Вибірка репрезентативна за основними соціально-демографічними показниками. Статистична похибка не перевищує 2,9%.

На жаль, українські дослідники досить часто роблять необґрунтовані висновки (які досить швидко тиражуються, особливо в процесі виборів) про цивілізаційний розвиток українського народу: 1) вони плутають не лише локальні й субконтинентальні цивілізації, але й національну та цивіліза-

* Студенти й аспіранти працювали у якості інтерв'юєрів, здійснювали обробку даних, виконували інші види роботи.

ційну ідентичність; 2) вони підміняють поняття і називають, наприклад, штучно створені регіональні конфлікти цивілізаційними; 3) іноді продукуються заяви про неможливість однозначного цивілізаційного самовизначення громадян України (оскільки абсолютно не враховуються результати багатьох емпіричних досліджень, наприклад, не завжди враховується той факт, що переважна більшість кримських татар вважають себе європейськими тюрками). Для подолання багатьох необґрунтованих висновків необхідно залучати результати соціологічних, політико-психологічних та етнопсихологічних досліджень для вивчення цивілізаційної динаміки українського суспільства, адже без комплексного аналізу емпіричних досліджень неможливо вийти на філософське осмислення даної проблеми [19; 20].

Застосований нами комплексний підхід передбачав урахування важливих теоретико-методологічних засад дослідження колективної ідентичності громадян України, основними з яких є: 1) чітке розрізнення етнічного та національного буття, етнічної та національної ідентичності, етнічної та політичної нації; 2) системне вивчення процесу становлення і розвитку колективної ідентичності українців у контексті етногенетичних, націєтворчих, соціокультурних, інформаційних та цивілізаційних процесів; 3) розгляд української нації як повномасштабної (яка за відомою міжнародною класифікацією Я. Крейчі та В. Велімські є одночасно і етнічною, і політичною [17, с. 58–59]), не розриваючи племінний, етнічний і національний етапи розвитку українства; 4) дослідження цивілізаційної ідентичності має базуватись на наукових уявленнях про цивілізацію як над-етнічну, над-національну і над-державну спільність.

Спираючись на теорію соціальної ідентичності Г. Тежфела і Дж. Тернера (які одними з перших вивчали групову ідентичність), враховуючи концепцію ідентифікаційної матриці С. Московічі (який в рамках обґрунтування теорії соціальних уявлень запропонував ідею про ідентифікаційну матрицю, в основі якої лежать різні групові ідентичності), а також дослідження Дж. Беррі (який виділяв чотири типи етнічної ідентичності: моноетнічну ідентичність, біетнічну ідентичність, змінену та маргінальну ідентичність [16, с. 44–46], ми виокремили різні *рівні розвитку* колективної ідентичності: високий, середній і низький. Така диференціація рівнів розвитку ідентичності дуже близька до відомої класифікації *ступенів прояву* групової ідентичності – групова індиферентність (нульова ідентичність), гіпоідентичність (знижена ідентичність), позитивна (нормальна) групова ідентичність, гіперідентичність (перебільшена групова ідентичність). Якщо гіпоідентичність та гіперідентичність вважаються відхиленнями від нормальної групової ідентичності й становлять небезпеку для суспільства, то позитивна групова ідентичність необхідна для мирного співіснування різних груп у суспільстві, оскільки така ідентичність передбачає наявність досить сприятливих образів інших груп за наявності позитивного образу власної групи. При цьому групова індиферентність в рамках біполярної моделі позитивної-негативної ідентичності займає так званий нульовий рівень і супроводжується розмиванням образу «Ми-групи»; гіпоідентичність передбачає негативне ставлення індивіда до власної групи, відчуження від неї, нетерпимість стосовно членів групи, небажання підтримувати групові цінності; гіперідентичність (як надпозитивне ставлення до власної групи) вважається найбільш небезпечною, оскільки вона не тільки пов'язана з руйнуванням позитивної групової ідентичності та розмиванням почуття «Ми» у членів групи, але й супро-

воджується їх переконаністю у перевазі власної групи над «чужими», упередженням щодо представників інших груп та ухилянням від адекватної взаємодії з ними. Отже, якщо позитивна групова ідентичність знаходиться у так званій зоні «норми», то групова індиферентність, гіпоідентичність та гіперідентичність вважаються патологічними варіантами, що виникають як захисна реакція у несприятливих соціокультурних умовах.

Але така диференціація варіантів групової ідентичності розроблена виключно в рамках біполярної моделі позитивної-негативної групової ідентичності. Якщо ж аналізувати позитивну групову ідентичність як таку, то в її «системі координат» також виявляються різні *рівні інтенсивності прояву* та різні *рівні розвитку* цієї ідентичності. Подібні «варіації і трансформації» позитивної групової ідентичності можуть бути представлені як високий, середній та низький рівні її проявів та розвитку. При цьому основними компонентами колективної ідентичності є когнітивний, емоційний та регулятивний. Наші теоретичні й емпіричні дослідження [19; 20] показали, що за допомогою адаптованого Опитувальника колективної ідентичності (який розробили Р. Лухтанен і Дж. Крокер) можна виявити високий, середній та низький рівні колективної (в тому числі й цивілізаційної) ідентичності громадян України.

Проведені дослідження показали, що *низький рівень* розвитку цивілізаційної ідентичності (так звана декларована ідентичність) характеризується формальністю, зовнішньою мотивацією процесу самовизначення, ціннісною невизначеністю, слабко вираженими емоційним і когнітивним компонентами ідентичності, розмитістю зв'язків з відповідними цивілізаційними спільнотами. *Середній рівень* розвитку цивілізаційної ідентичності (так звана ситуативна ідентичність) характеризується неформальністю, ситуативною мотивацією процесу самовизначення, помітно вираженими емоційним і когнітивним компонентами ідентичності, відчуттям і переживанням своєї співпричетності до відповідних цивілізаційних спільнот, наявністю тісних зв'язків із представниками цих спільнот тощо. *Високий рівень* цивілізаційної ідентичності (так звана зріла (або досягнута) ідентичність) характеризується рефлексивністю, внутрішньою (ціннісно-зумовленою) мотивацією процесу самовизначення, сильно вираженими емоційним, когнітивним та регулятивним компонентами ідентичності, наявністю глибоких зв'язків із відповідними цивілізаційними спільнотами, готовністю захищати базові цінності й інтереси даних спільнот. Необхідно зауважити, що на всіх рівнях розвитку цивілізаційної ідентичності найсильніше виявляється емоційний компонент порівняно з когнітивним і регулятивним, хоча два останні компоненти мають різну міру вираженості на різних рівнях розвитку колективної ідентичності як такої.

Упродовж 1991–2014 рр. було досліджено специфіку трансформацій цивілізаційної ідентичності громадян України, що живуть у різних регіонах. Загалом було обстежено 46000 респондентів віком від 18 до 89 років (в 1991 р. було опитано 300 респондентів; в 1992 р. – 400, в 1993 р. – 1200, в 1994 р. – 1250, в 1995 р. – 1250, в 1996 р. – 1500, в 1997 р. – 1500, в 1998 р. – 1500, в 1999 р. – 1500, у 2000 р. – 2500, у 2001 р. – 2500, у 2002 р. – 2000, у 2003 р. – 2000, у 2004 р. – 2500, у 2005 р. – 2500, у 2006 р. – 2500, у 2007 р. – 2500, у 2008 р. – 2500, у 2009 р. – 2500, у 2010 р. – 2500, у 2011 р. – 2500, у 2012 р. – 2100, у 2013 р. – 2500, у 2014 р. – 2000). Динаміка становлення і розвитку європейської цивілізаційної ідентичності громадян України відображена у табл. 1.

У рамках названих проектів було також досліджено специфіку трансформацій європейської цивілізаційної ідентич-

Таблиця 1. Трансформація європейської цивілізаційної ідентичності громадян України за роками проведення опитування (1991–2014 рр.) (N=46 000)

Рівні цивілізаційної ідентичності	Роки проведення опитування							
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Високий	24%	21%	19%	19%	21%	24%	26%	24%
Середній	49%	46%	47%	49%	48%	47%	49%	50%
Низький	27%	33%	34%	32%	31%	29%	25%	26%
Рівні цивілізаційної ідентичності	Роки проведення опитування							
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Високий	27%	29%	30%	26%	29%	33%	37%	31%
Середній	49%	47%	47%	49%	47%	45%	45%	46%
Низький	24%	24%	23%	25%	24%	22%	18%	23%
Рівні цивілізаційної ідентичності	Роки проведення опитування							
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Високий	29%	27%	29%	28%	27%	35%	37%	37%
Середній	48%	46%	42%	39%	38%	44%	45%	49%
Низький	23%	27%	29%	33%	35%	21%	18%	14%

ності представників східної і західної української діаспори (з Білорусі, Італії, Канади, Польщі, Німеччини, Росії, США). Загалом було обстежено 2 000 респондентів віком від 19 до 69 років. Динаміка становлення і розвитку європейської цивілізаційної ідентичності представників східної та західної української діаспори відображена у табл. 2 і 3.

Отримані дані показують, що у представників східної української діаспори досить помітно блокується європейська цивілізаційна ідентичність, на відміну від представників західної української діаспори.

У 1999 році, коли ми вже проводили емпіричну частину нашого дослідження, відбувалися президентські вибори, зокрема, в другому турі за посаду Президента України змагались Л. Кучма і П. Симоненко. В цей час практично всі українські ЗМІ активно пропагували «соціально-економічний та політико-правовий рівень розвитку європейських країн», «європейський спосіб життя», «європейські стандарти» тощо, порівнюючи на конкретних прикладах якість життя в Україні та в розвинутих європейських країнах. І саме в 1999 році активізувалися дискусії науковців, громадських діячів і простих громадян про *різні типи цивілізаційної ідентичності* сучасних українців: євразійську, європейську, слов'янську та інші (звичайно, слов'янська ідентичність не може розглядатися як цивілізаційна, оскільки цей тип колективної ідентичності репрезентує не цивілізаційний, а метаєтнічний рівень, але для «чистоти» дослідження цивілізаційної ідентичності громадян України респондентам була запропонована і така позиція).

Упродовж 1999–2014 рр. було досліджено специфіку цивілізаційного самовизначення (а фактично, – цивілізаційного вибору) громадян України, що живуть у різних регіонах держави. Усього було обстежено 37 100 респондентів (у 1999 р. – 1500, у 2000 р. – 2500, у 2001 р. – 2500, у 2002 р. – 2000, у 2003 р. – 2000, у 2004 р. – 2500, у 2005 р. – 2500, у 2006 р. – 2500, у 2007 р. – 2500, у 2008 р. – 2500, у 2009 р. – 2500, у 2010 р. – 2500, в 2011 р. – 2500, у 2012 р. – 2100, у 2013 р. – 2500, у 2014 р. – 2000). Респондентам запропонували вибрати, до якої саме цивілізації вони себе відносять: до євразійської, європейської, слов'янської (адже саме ці ідентитети активно популяризувались в українських

ЗМІ). Була також передбачена відповідь «Важко сказати», адже тих, хто не визначився, було досить багато. Результати проведеного дослідження представлені в табл. 4.

Результати цивілізаційного самовизначення представників східної діаспори представлені в табл. 5.

Результати цивілізаційного самовизначення представників західної діаспори представлені в табл. 6.

Проведене дослідження показало, що у представників західної української діаспори (на відміну від представників східної української діаспори) домінує європейська цивілізаційна ідентичність, на другому місці розташована слов'янська ідентичність, а євразійська ідентичність перебуває «на маргінесі».

Таким чином, комплексний підхід дозволив простежити динаміку становлення європейської цивілізаційної ідентичності українства:

1) у 1991–1995 рр. європейська цивілізаційна ідентичність займала низькі місця в загальному рейтингу ідентитетів

Таблиця 2. Трансформація європейської цивілізаційної ідентичності представників східної української діаспори (2010–2014 рр.) (N=1 000)

Рівні цивілізаційної ідентичності	Рік проведення опитування				
	2010	2011	2012	2013	2014
Високий	27%	25%	30%	27%	33%
Середній	33%	37%	21%	18%	39%
Низький	40%	38%	49%	55%	28%

Таблиця 3. Трансформація європейської цивілізаційної ідентичності представників західної української діаспори (2010–2014 рр.) (N=1 000)

Рівні цивілізаційної ідентичності	Рік проведення опитування				
	2010	2011	2012	2013	2014
Високий	40%	42%	48%	47%	54%
Середній	34%	31%	38%	36%	33%
Низький	26%	27%	14%	17%	13%

Таблиця 4. Специфіка цивілізаційного самовизначення громадян України (N=37 100)

Роки проведення опитування	Цивілізаційна ідентичність			
	Євразійська	Європейська	Слов'янська	Важко сказати
1999	24%	37%	23%	16%
2000	25%	33%	24%	18%
2001	25%	36%	22%	17%
2002	27%	33%	21%	19%
2003	24%	38%	18%	20%
2004	19%	46%	20%	15%
2005	15%	57%	18%	10%
2006	16%	51%	19%	14%
2007	16%	53%	18%	13%
2008	14%	54%	18%	14%
2009	15%	52%	17%	16%
2010	15%	50%	19%	16%
2011	14%	53%	17%	16%
2012	12%	62%	17%	9%
2013	14%	67%	10%	9%
2014	12%	73%	7%	8%

Таблиця 5. Специфіка цивілізаційного самовизначення представників східної української діаспори (N=1 000)

Рік проведення опитування	Цивілізаційна ідентичність			
	Євразійська	Європейська	Слов'янська	Важко сказати
2010	21%	38%	22%	19%
2011	19%	40%	20%	21%
2012	17%	46%	21%	16%
2013	24%	36%	25%	15%
2014	15%	47%	19%	19%

Таблиця 6. Специфіка цивілізаційного самовизначення представників західної української діаспори (N=1 000)

Рік проведення опитування	Цивілізаційна ідентичність			
	Євразійська	Європейська	Слов'янська	Важко сказати
2010	7%	64%	17%	12%
2011	6%	67%	15%	12%
2012	3%	70%	14%	13%
2013	4%	69%	16%	11%
2014	2%	82%	11%	5%

громадян України, але, починаючи з 1996–1999 рр., її значимість помітно зростає (особливо в групі етнічних українців, поляків, угорців, словаків, румунів, кримських татар);

2) у 1999–2008 рр. відбувалося утвердження європейської цивілізаційної ідентичності (коли стала помітною тенденція до збільшення показників європейської ідентичності, як у групі етнічних українців, так і в групі національних меншин);

3) найвищого рівня розвитку європейська цивілізаційна ідентичність досягла в 2004–2005 рр. (зокрема, у 2005 р. високий рівень європейської ідентичності мали 37% респондентів, а низький рівень – 18%);

4) до 2010 р. у етнічних українців на Півдні і Сході України спостерігалася тенденція до зростання європейської цивілізаційної та національної ідентичності (у 2010–2013 рр. цей процес призупинився);

5) найбільш стрімко європейська цивілізаційна ідентичність зростає у жителів великих міст;

6) була виявлена синхронізація підйомів і спадів у розвитку національної та європейської цивілізаційної ідентичності громадян України в 1999–2013 рр.;

7) європейська ідентичність до 2015 р. не втрачала своєї значущості для громадян України тому, що запит на європейськість є дуже сильним в українському суспільстві (хоча наявність в українських ЗМІ про-європейської риторики поєднується з повною відсутністю вираженої політики ідентичності в Україні).

Отже, утвердження європейської цивілізаційної ідентичності українства є одним з найважливіших аксіологічних і світоглядних завдань, необхідних для подальшого виживання й розвитку України як незалежної держави. Серед чинників, що перешкоджають нівеляції європейської цивілізаційної та національної ідентичності українського народу чи не найважливішими є національна культура та колективна пам'ять. Адже глобалізований світ не тільки не відсуває колективну пам'ять на задвірки історичного процесу, але, навпаки, відроджує, як підкреслює Е. Сміт [18, с. 55–56], етнонаціональні міфи, історичну пам'ять і давні традиції. Багато в чому вибух інтересу до минулого, а також відродження етнонаціональних міфів і традицій можна розглядати як своєрідну відповідь національних спільнот на уніфікуючі й нівелюючі виклики, породжені глобалізованим світом.

Отже, проведене нами теоретико-емпіричне дослідження показало, що *в ідентифікаційній матриці українства вже багато років поспіль домінує європейська цивілізаційна ідентичність* [3; 5; 6; 8; 19; 20]. Основними чинниками, які найбільше вплинули на активізацію цього типу цивілізаційної ідентичності, стали: «*Помаранчева революція 2004 р.*», проведення в Україні фіналу «Євробачення» у 2005 р., проведення в Україні фіналу Європейського чемпіонату з футболу в 2012 р., відмова від запланованого на кінець листопада 2013 підписання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, а також події Євромайдану і Революції Гідності. Таким чином, сьогодні європейська орієнтація повинна стати не тільки одним із напрямків зовнішньої політики України, а й *стратегічним вектором внутрішньої трансформації українського суспільства. Європейський вибір, європеїзація України, відданість європейським цінностям, впровадження європейських стандартів у реальне життя мають стати важливими геополітичними, економічними та соціокультурними Стратегемами для нашої держави.*

Для зміцнення європейської цивілізаційної ідентичності громадян України необхідно: а) активізувати процес демократизації України, а також формування демократичної полі-

тичної культури і цивілізаційної компетентності суспільства; б) розвивати в економічній сфері України «дух конкуренції» та удосконалити систему соціального захисту, адже ці соціальні реальності є важливими цивілізаційними характеристиками розвинених європейських держав; в) враховувати чіткий концептуальний поділ колективної ідентичності громадян України на регіональну, національну та цивілізаційну ідентичності. Оскільки провідні цивіліологи світу розглядають модернізацію як важливий фактор цивілізаційної динаміки сучасних суспільств, то необхідно розробити і запровадити в Україні несуперечливу модель модернізації не тільки промислово-технологічної, але й політико-правової, соціально-економічної та освітньо-наукової сфери з опорою на європейський досвід посткомуністичних країн.

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман. – М.: Логос, 2002. – 324 с. 2. Воропаєва Т. Етнонім «Україна» як консолідаційно-згуртувальний концепт: етнопсихолінгвістичний аналіз (до 820-річчя першої згадки назви «Україна» в Київському літописі) / Т. Воропаєва // Календар-щорічник. Українознавство – 2007. – К.: УВС, 2006. – С. 119–126. 3. Воропаєва Т. С. Идентификация как психологический механизм формирования этнического самосознания / Т. С. Воропаєва // Мир психологии и психология в мире. – М., 1995. – № 1. – С. 7–12. 4. Воропаєва Т. С. Культурно-історичний підхід до етнопсихологічних явищ / Т. С. Воропаєва // Культура та етнологія. Матеріали Міжнародної конференції. – К.: Інститут філософії НАНУ, 1994. – С. 10–12. 5. Воропаєва Т. С. Психологічні аспекти колективного самовизначення / Т. С. Воропаєва // Особистість і народ: погляд історичної психології. – К.: Інститут психології імені Г. Костюка, 1994. – С. 95–96. 6. Воропаєва Т. С. Развитие национальной и европейской идентичности граждан Украины (1991–2011 гг.) / Т. С. Воропаєва // Новый университет. Альманах. Актуальные проблемы гуманитарных и общественных наук. – Йошкар-Ола: Коллоквиум, 2011. – № 7. – С. 74–79. 7. Воропаєва Т. С. Соціально-психологічні аспекти українознавства як комплексної навчальної дисципліни / Т. С. Воропаєва // Українознавство і гуманізація освіти. – Ч. I. – Дніпропетровськ, 1993. – С. 13–15. 8. Воропаєва Т. С. Трансформація релігійної,

національної та цивілізаційної ідентичності громадян України (1991–2012 pp.) / Т. С. Воропаєва // Світове українство як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Матеріали 4-го Міжнародного конгресу світового українства. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2013. – 628 с. – С. 157–161. 9. Воропаєва Т. Україна: соціор, геосоціор, етносоціор / Т. Воропаєва // Україна просторова в концепційному окресленні Степана Рудницького. Колективна монографія. К.: Українська Видавнича Спілка, 2003. – 245 с. – С. 142–153. 10. Воропаєва Т. Українство в європейському цивілізаційному просторі: теоретико-методологічні засади дослідження / Т. Воропаєва // Українознавчий альманах. – 2013. – Вип. 11. – С. 79–83. 11. Воропаєва Т. Українство в цивілізаційному ракурсі / Т. Воропаєва // Українознавчий альманах. – 2012. – Вип. 8. – С. 9–13. 12. Обушний М. І., Воропаєва Т. С., Мостяєв О. І. Теоретико-методологічні засади сучасного українознавства / М. І. Обушний, Т. С. Воропаєва, О. І. Мостяєв // Українознавство. – 2008. – № 4. – С. 45–50. 13. Субтельний О. Україна: Історія / Орест Субтельний. – Київ: Либідь, 1993. – 720 с. 14. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? / С. Хантингтон // Поліс. – № 1. – 1994. – С. 33–48. 15. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603, [5] с. 16. Berry J. W. Cross-cultural psychology: Research and applications / J. W. Berry, Y. H. Poortinga, M. H. Segall, P. R. Dasen. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – P. 44–62. 17. Krejci J., Velimsky V. Ethnic and Political Nations in Europe / J. Krejci, V. Velimsky. – New York, 1981. – P. 58–59. 18. Smith A. National Identity and the Idea of European Unity / A. Smith // International Affairs, 1992. – No. 68. – P. 55–76. 19. Voropayeva T. Peculiarities of civilization identity of citizens of Ukraine / T. Voropayeva // Problems and tendencies of modern society development. Materials digest of the IXth International Scientific and Practical Conference. Sociological, philological, philosophical, sciences and history / All-Organizing Committee: B. Zhitnigor (chairman), S. Godvint, L. Kupreychik, A. Tim, G. Georgio, T. Morgan, S. Serdechnyy, L. Straker – London: InPress, 2010. – P. 30–35. 20. Voropayeva T. Theoretical and empirical aspects of the formation of national and European identity of citizens of Ukraine (1991–2011) / T. Voropayeva // European Science and Technology: materials of the international research and practice conference, Wiesbaden, January 31st, 2012 / publishing office «Bildungszentrum Rodnik e. V.». – Vol. II. – Wiesbaden, Germany, 2012. – 776 p. – P. 710–720.

УДК 316.4.063.3.94(477)

Світлана Герегова

Проблема збереження національної ідентичності українців в умовах глобалізації

У статті розглядаються деякі аспекти проблеми збереження національної ідентичності українців в умовах глобалізації. Акцентується увага на важливості досвіду діяльності митців української діаспори у другій половині ХХ століття щодо збереження національної ідентичності українців за кордоном, зокрема, в умовах мультикультурних процесів у Сполучених Штатах Америки.

Ключові слова: національна ідентичність, глобалізація, українська діаспора, митці, мультикультурні процеси.

The article reviews some aspects of the problem of preservation of the national identity of Ukrainian in the conditions of globalization. The attention is focused on the experience of the artists from Ukrainian Diaspora on the second half of the twentieth century for the preservation of Ukrainian national identity, in particular during the multicultural processes of the United States of America.

Keywords: National Identity, Globalization, Ukrainian Diaspora, Artists, Multicultural Processes.

Проблема збереження національної ідентичності набула особливого значення після здобуття Україною незалежності, ставши надзвичайно актуальною в останні роки. Так, на Парламентських слуханнях, що відбулись у Верховній Раді 9 грудня 2009 року, акцентувалась думка про те, що Україні, яка активно розбудовує власну державність, важливо не лише стати активним творчим суб'єктом цивілізаційних процесів сучасності, бути рівноправним учасником новітніх процесів розвитку – науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного тощо; а й розвинути у цих процесах «власну обдарованість», «не загубитись»

в них, збагатити своїми набутками світову спільноту [13]. «Формування національної ідентичності як колективного феномена, зазначив М. Жулинський спрямоване передусім на творення єдності, суспільної солідарності, на досягнення консолідації народу. Без такої єдності, без згоди і злагоди держава не утвердиться» [13].

Враховуючи взаємозалежність та глибоку «взаємопроникненість» політичної, соціальної, економічної і культурної сфер розвитку суспільства, можна сміливо стверджувати, що «майбутнє України вирішуватиметься саме у сфері культури», адже «саме в культурі, насамперед у духовній